

برگ های بی از مجله «العلم»

سید جواد ورعی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

أوراق من مجلة «العلم»

هذه المقالة حصيلة جولة في أعداد مجلة «العلم» الشهرية التي كان يصدرها المرحوم السيد هبة الدين الشيرستاني في الأعوام ١٩١٠-١٩١٢ م في مدينة النجف الأشرف.

ويشير الكاتب في مقالته إلى ما كانت تعكسه هذه المجلة من أصداء للأفكار الإصلاحية للمفكرين العرب في ذلك العصر، كما يورد فيها قائمة ببعض عناوين المطالب الواردة في تلك المجلة.

چکیده: این گفتار، مروری است بر مجله العلم، که در طول سالهای ۱۹۱۰ تا ۱۹۱۲ میلادی به صورت ماهیانه به اهتمام و مدیریت سید هبة الدين شهرستاني در نجف منتشر می شده است. نگارنده به انعکاس دیدگاههای اصلاحی اندیشمندان عرب در این مجله اشاره کرده و فهرست بعضی از عنوانهای پاره‌ای از مطالب مجله را آورده است.

کلیدواژه‌ها: شهرستاني، سید هبة الدين؛ العلم (نشریه)؛ نجف، حوزه علمیه؛ نجف، تاریخ نشریات.

کتاب شیعه ۱۱۱

سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۸۹

انتقد و معرفی مجله |

برگ های بی از مجله العلم

به مناسبت یکصدمین سال انتشار مجله العلم

مجله العلم ماهنامه‌ای است که در سال‌های ۱۹۱۰-۱۹۱۲ میلادی برابر با ۱۳۲۸-۱۳۳۰ به همت علامه سید هبة الدین شهرستانی در نجف اشرف منتشر می‌شد. این مجله که تنها نمونه‌ای از مجلات منتشره در این شهر علم و ادب و فرهنگ است، اخیراً به همت کتابخانه حرم علوی (روضه حیدریه) تحت عنوان «سلسله نشریات نجف اشرف» در دو جلد وزیری به زیور طبع آراسته شده است.

استاد دکتر علاء حسین رهیمی در مقدمه‌ای که برای این اثر تاریخی نفیس نگاشته، ابتدا مختصری از زندگی نامه مؤسسه مجله را به رشته تحریر درآورده و با اشاره به نقش مؤثر علامه شهرستانی در نهضت فکری، فرهنگی و سیاسی عراق و از حضور او در انقلاب مردم عراق بر ضد استعمار انگلیس در سال ۱۹۲۰ یاد کرده است.

سپس به تاریخچه انتشار مجله العلم پرداخته و آن را نخستین مجله عربی عراق بعد از انقلاب مشروطه عثمانی و سومین مجله نجف اشرف بعد از دو مجله فارسی الغری و درة النجف شمرده که اولی در سال ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ پس از دو شماره، و دومی در سال ۱۳۲۸ پس از انتشار دوازده شماره متوقف شدند.

علامه شهرستانی که از شاگردان برجسته آخوند ملا محمد کاظم خراسانی بود، در این مجله به انعکاس افکار و نظریات اصلاحی استادش پرداخت و سعی بلیغی در مبارزه با جمود و تحجر فکری و دینی نمود، مبارزه با کسانی که روزنامه‌نگاری را تحریم و آن را از امور زیانبار می‌دانستند. مجله العلم مطالب متنوع و اخبارش را از منابع گوناگون گرفته و در اختیار خوانندگان قرار می‌داد. نشریات و روزنامه‌های عربی در مصر و آمریکا و کشورهای دیگر از جمله منابعی بود که العلم مطالبی را از آنها برای خوانندگانش گلچین کرده و منتشر می‌کرد. چنان‌که آثار قلمی صاحب فکر و اندیشه مانند جمیل صدقی الزهاوی، محمد رضا و محمد باقر الشیبی، عبدالرحمن البناء و علی الشرقی در این مجله منعکس می‌شد.

علامه شهرستانی در مقاله‌ای اهمیت کار خود را این چنین وصف کرده:

چه فضل و شرافتی با نشر دانش صحیح و معارف سودمند و دین استوار... و تهذیب نفوس و زنده کردن قلب‌ها و به حرکت درآوردن آنها به سوی ارزش‌ها... و آگاه ساختن جاهلان و بیدار کردن خفتگان، حفظ حقوق و نگاهبانی از وطن برابری می‌کند! و به خاطر این آرمان و شرف بزرگ است که بزرگان و پادشاهان و دانشمندان و صاحب شهادت و حرارت دینی و شجاعت ادبی مانند دو عالم نامور سید جمال الدین اسدآبادی و شیخ محمد عبده مفتی سرزمین مصر متصدی حرفه روزنامه‌نگاری می‌شوند.

این مجله محدود به شهرهای عراق نبوده و از شرق به ژاپن و از مغرب تا آمریکا رسیده بود و در آن زمان شمارگان آن به هزار نسخه می رسید. علامه شهرستانی مجموع کارهای مجله را به تنهایی انجام می داد. در حالی که انتشار مجله ای ماهیانه نیازمند مؤسسه ای با کارکنان متعدد است. از همین رو، پس از دو سال انتشار به خاطر دشواری های فراوان متوقف شد.

محور نخست فعالیت مجله العلم ارشاد و راهنمایی خوانندگان در زمینه های مختلف فکری و فرهنگی و پیشرفت های داخل و خارج عراق بود. و محور دوم پرداختن به مناقشات و مباحثات فکری مانند: نقد تفکر مستشرقین، پرهیز از استبداد در دو نظام سیاسی عثمانی و قاجار و نقش استعمار و تأکید بر راه های پایان دادن به محنت مسلمین از طریق انجام اصلاحات و فشرده کردن صفوف مسلمانان.

هدف مجله از فعالیت در دو محور فوق بیدار کردن مسلمانان و دعوت آنان به قیام برای اصلاح بود. مجله العلم هم چنین به معرفی نشریات دیگر در بلاد مختلف می پرداخت و خلاصه ای از اخبار و مطالب آنها را برای خوانندگان منتشر می کرد.

استاد جعفر خلیلی مجله العلم را «مدرسه سیاری» می دانست که در پی گسترش حرکت اصلاحی در میان مسلمانان بود.

* اینک مروری بر برخی از مطالب سودمند و جالب توجه مجله العلم:

دیدگاه آخوند خراسانی درباره حکمای فرنگ

در نخستین شماره مجله العلم متن سؤالی از سوره به تاریخ هشتم محرم الحرام ۱۳۲۸ خطاب به آخوند خراسانی منتشر شده، چکیده نامه بدین شرح است:

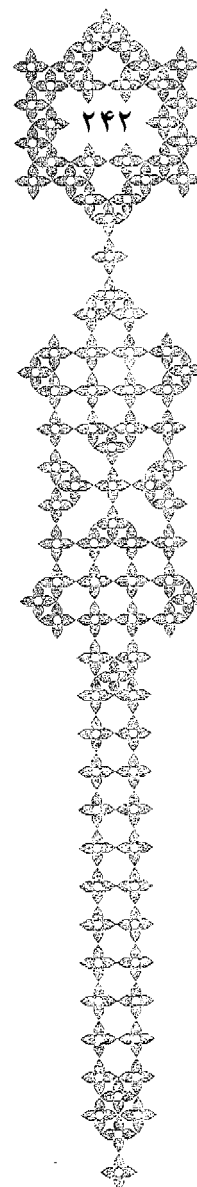
«نظر حضرت حجة الاسلام و رئیس شیعه - ارواحنا فداه - درباره حکمای فرنگ و دیگرانی که به عقائد پنجگانه زیر ایمان دارند، چیست؟

۱. خداوند آفریننده جهان و یکتایی است که شریک ندارد و در عبادت توجه به غیر او روانیست.
۲. تثلیث و اقامیم نصارا مطلبی است که عقل و کتب برحق آسمانی آن را بر نمی تابند، یا نسبت به آن ساکتند یا بر بطلان آن گواهی می دهند.

۳. محمد ﷺ مانند عیسی و موسی پیامبر خداست و خداوند به او مانند پیامبران دیگر وحی نمود و او را جز خداوند برای هدایت خلق نفرستاد.

۴. کتاب محمد به نام قرآن برترین کتب موجود آسمانی و غنی ترین آنها از نظر علوم حقیقی و قوانین صحیح موافق با تمدن صحیح است.

۵. شریعت محمد یعنی اسلام برترین ادیان موجود و متناسب ترین آنها با نظام اجتماعی و

کارآمدترین آنها در تهذیب نفوس و تکمیل اشخاص است.

به رغم اعتقاد آنان به امور یادشده، به دو دلیل ما آنان را در زمره مسلمانان نمی دانیم:

نخست اینکه برخی از کراماتی را که ما بدان معتقدیم، قبول ندارند جز معجزه پیامبران و دیگری تسامح آنان در فروع و عدم التزامشان به اعمال شرعی اعم از شریعت ما و شرایع پیشین. آیا عقاید پنجگانه فوق کافر است که ما آنان را مسلمان شمرده و پاک بدانیم و با ایشان معاشرت نموده و ازدواج کنیم و صرفاً احکام مسلمانان فاسق را بر آنان جاری سازیم؟
متن پاسخ آخوند خراسانی در شماره دوم مجله چنین است:

بسم الله الرحمن الرحيم

لا شبهة في اسلام من أظهر الشهادة بالعقائد الخمس المذكورة في السؤال وصدق بالمعاد وسلم ان ما جاء به نبينا محمد ﷺ، فهو من عند الله ولو بتصديق اجمالي، ولا يضر اسلامه انكار خوارق العادات ما عدا الاعجاز الثابت حال الاعواز، ولا يضر اسلامه ايضاً مسامحه في الفروع وبمثل هذا الاكتفاء قامت دعائم الدين المبين وقبل اسلام أكثر المسلمين قال الله عز وجل: * وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَقَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *

«حرره الأحقر الجاني محمد كاظم الخراساني»

سعه صدر و تحمل علمای سلف

نمونه دیگر مقاله ای است در شماره پنجم مجله درباره «حکم کردن به کفر مسلمان» و بیان اینکه تکفیر بی دلیل و حجت دیگران از بدترین آثار استبداد است.

در این مقاله با اشاره به ترسیم دایره ای وسیع پیرامون مسلمان از سوی شارع مقدس با صدور دستورهایی مانند: فعل برادر مسلمان را بر هفتاد وجه حمل کن هر چند چهل نفر علیه او شهادت بدهند، چشم و گوشت را درباره برادر مسلمان تکذیب کن، حرمت مسلمان بالاتر از کعبه است؛ یعنی به مسلمانی سوء ظن نداشته باش و گفتار و کردار او را فوراً بر خلاف دین حمل نکن بلکه در پی توجیه عمل او باش....

سیره رسول خدا ﷺ در برخورد با مسلمانان حجتی بر همگان دانسته، آن گاه به روش علمای ربانی پرداخته که از تکفیر دیگران به شدت پرهیز داشتند، با آنکه در عصر تابعین و عهد علمای ربانی بحث و جدل در فروع و اصول دین و گفت و شنود درباره آنها امری رایج و در آزادی کامل و همراه با شجاعت و سماحت بوده، در حالی که نمونه آن را در دوره متأخرین مشاهده نمی کنیم. با کمال جرأت و جسارت مسائلی را انکار می کردند که مشهور آنها را از مسلمانات و ضروریات شمرده و آنها را در زمره خرافات یا بدعت ها می شمردند بدون آنکه عالم و حتی جاهلی تهمت

«خروج از دین» را به آنان بزند و هیچ کس در عدالت آنان، چه رسد به دیانتشان تردید روانمی داشت. علامه شهرستانی در ادامه به نمونه‌هایی از نظرات علمای گذشته اشاره می‌کند که به رغم اظهار چنین نظرانی هرگز از سوی دیگران به خروج از دین یا عدالت و امثال آن متهم نشدند. مثلاً:

- شیخ مفید عالم ذر را انکار کرده و اینکه خداوند ارواح را دو هزار سال پیش از اجسام آفریده، ارواح را بر فرشتگان یا پیامبران و اوصیای آنان حمل کرده.

- سید مرتضی حضور علی و ائمه علیهم‌السلام نزد محضر را انکار کرده و اخبار مربوطه را تأویل کرده که محضر آثار ولایت آنان را مشاهده می‌کند.

- شیخ صدوق سهو و نسیان را بر پیامبر و اوصیای آن حضرت تجویز کرده، رجعت را به قیامت تفسیر کرده است.

- ملا خلیل قزوینی و سلطان العلماء وجود جن را بعد از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم انکار کرده‌اند.

- خواجه نصیر الدین طوسی مسأله بداء را انکار کرده است.

نویسنده غرض خود را از ذکر نمونه‌های فوق، هشدار باش به کسانی دانسته که با کوچک‌ترین بهانه‌ای افراد و حتی علما را به خروج از دین یا عدالت متهم می‌کنند و شخصیت‌های بزرگ و مصلحان را بدعت‌گذار می‌دانند. او در پایان همگان را به سماحت و تأسی به سیره علمای سلف فرامی‌خواند که به جای ایرادگیری و عیب‌جویی از گفتار یا کرداری از علمای بزرگ، آنان را در دفع شبهات از عقائد بر حق یاری کنند، آیا دفع شبهات بدون غور و بررسی مسائل غامض علمی امکان‌پذیر است؟!

پاره‌هایی از مطالب مجله

از جمله مطالب سودمند دیگر این مجله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- گسترش اسلام در بلاد مختلف در شمارگان متعدد مجله.

- معرفی کتب و رساله‌های متنوع از علمای گذشته و معاصر مانند: الانصافیه فی لزوم المشروطیه از شیخ عبدالرسول کاشانی.

- نامه مفصل سید جمال الدین اسدآبادی و تحریض به مبارزه با استبداد ناصری و ارائه راهکار برای دوره بعد از خلع وی، در شماره هفتم مجله.

سید شبیه «وقوع هرج و مرج در ایران» را در صورت خلع ناصر الدین شاه پذیرفته و پیشنهاد می‌دهد که علمای بلاد از جانب رئیس الطایفه و فقیه القوم (مقصودش میرزا محمد حسن شیرازی است) به مردم ابلاغ کنند که خلع شاه برابر آن است که این دولت جائز و خارج از دین به دولت عادل شرعی تبدیل شود و به امر دستور دهند که فرد عفیف و متدینی از فرزندان و برادران شاه را

که رؤسای دین به ریاست او راضی شوند و قلوب مؤمنان از او متنفر نباشد، برگزینند و فرد برگزیده در حضور علمای طهران و در برابر مردم سوگند یاد کند که پس از تصدی حکومت از صراط حق و احکام شرع در زمینه‌های مالی و اجتماعی و مجازات‌ها و آنچه مربوط به احوال رعیت می‌شود، منحرف نشود و در بیت‌المال خیانت نورزد و هیچ قراردادی بدون نظر علمای عامل و آشنایان به سیاست الهی منعقد نسازد، به گونه‌ای که خادم شریعت محمدی و تنفیذ کننده احکام آن باشد.

- سخنرانی علامه شهرستانی به هنگام هجوم لشکر روس به شهرهای شمالی ایران، در جمادی الآخره سال ۱۳۲۷ و در بحبوحه خلع محمدعلی شاه از سلطنت توسط مشروطه خواهان و به هنگام فتح طهران.

- متن فتوای علمای نجف (آخوند ملا محمد کاظم خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی و شیخ الشریعه اصفهانی) و علمای کربلا (سید اسماعیل بن صدرالدین عاملی و محمد حسین مازندرانی) و حکم به وجوب وحدت مسلمانان و پرهیز از عناد و دشمنی با یکدیگر و اتفاق کلمه برای حفظ اساس اسلام و یکپارچگی همه فرق و مذاهب اسلامی در برابر اجانب. (شماره دهم مجله به تاریخ ذی الحجة سال ۱۳۲۸) و شبیه آن از علمای اهل سنت عراق (سال دوم، شماره پنجم).

- اسرار و حکم برخی از احکام الهی مثل حرمت شرب خمر و وجوب حجاب برای زنان و روزه و... - شرح فلسفه دفاع از بانک و تأسیس آن از سوی علما و توضیح این نکته که حکومت‌های اسلامی امروزه برای انتظام بخشیدن به امور مالی خود و استقلال از سلطه بیگانگان چاره‌ای جز تأسیس بانک ندارند، حتی اگر بانک‌ها تا حدی مبتلا به ربا باشند، برای آن امر اهم هر مقدمه‌ای ولو حرام مباح خواهد بود، هر چند بانک منافع فراوان حلال دارد. (سال دوم، شماره چهارم).

- انتقاد علامه شهرستانی از انتقال اموات به کربلا و نجف برای خاکسپاری در اماکن متبرکه و اشاره به عوارض آن از نظر بهداشتی برای ساکنان این دو شهر و بی‌ارتباط شمردن این سنت در این سطح به سفارش‌های پیشوایان دینی و عکس‌العمل‌های متفاوت به این نوشته، از تأیید و تحسین آن مانند نوشته شیخ الشریعه اصفهانی تا تکذیب و وارد کردن اتهامات ناروا به نویسنده و انعکاس این عکس‌العمل‌ها در یکی از شمارگان مجله و فتاوای علما در شماره‌ای دیگر (سال دوم، شماره‌های سوم و پنجم و ششم).

- فتوای علمای شیعه و برخی از علمای اهل سنت در وجوب اتحاد مسلمانان و دفاع از سرزمین‌های اسلامی در برابر حمله اجانب به ویژه دفاع لیبی در برابر سپاه ایتالیا (سال دوم، شماره ششم).

- انعکاس خبر وفات آخوند خراسانی و انتشار مقاله‌ای در معرفی وی.